

סימן ט

כלי מחומרים שונים שאחד מהם מקבל טומאה

- 313 מבוא
- 313 פרק א: המקורות במשנה
במשנה נאמר שבתערובת טהור וטמא הולכים אחר הרוב, ומאידיך שדי בחיבור
דבר כלשהו הגדל בארץ כדי לטמא את הגדל בים 313 ◊ בספרא מבואר שדין
הגדל בים נלמד מדרשה מיוחדת 314
- 314 פרק ב: התוספתא ופירושיה
התוספתא והקושי בה 314 ◊ הראב"ד פירש בתוספתא שגם כלי אבן נטמאים
בחיבור כלשהו לחומר המקבל טומאה 315 ◊ באחרונים פירושים אחרים
בתוספתא, שלפיהם אין מקור לדין זה 316
- 317 פרק ג: שיטות הראשונים
כמה ראשונים נקטו בשיטת הראב"ד 317 ◊ ברמב"ם ובאחרונים מבואר
שבדרך כלל הולכים אחרי עיקר הכלי 319
- 321 פרק ד: ראיות לשיטת הרמב"ם
כמה ראיות שחיבור אבן לחומר המקבל טומאה אינו גורר את האבן לטומאה:
מהמשנה על ספסל עץ ואבן 321 ◊ חוט פשתן וחוליות אבן 322 ◊ ואבן
השעות 322
- 323 סיכום ומסקנה

סימן ט

כלי מחומרים שונים שאחד מהם מקבל טומאה

מבוא

יש לברר מה דינו של כלי שנעשה משני חומרים שונים, האחד מקבל טומאה והשני לא. נושא זה מורכב מכמה נושאי משנה, ובמסגרת זו הדיון יצטמצם לשאלה האם די בכך שיש בכלי מרכיב מסוים המקבל טומאה כדי להביא טומאה לכל הכלי, או שהדבר תלוי בשאלת היחס בין המרכיבים, מי מהם עיקר ומי טפל.

פרק א: המקורות במשנה

א. הקושי במשנה

שנינו בכלים פי"א מ"ד:

"ברזל טמא שבללו עם ברזל טהור, אם רוב מן הטמא – טמא, ואם רוב מן הטהור – טהור, מחצה למחצה – טמא; וכן מן החלמא ומן הגללים".

הרישא עוסקת בדין המיוחד של טומאה ישנה בכלי מתכות, ואילו הסיפא עוסקת בתערובת חומרים שהאחד ראוי לעשיית כלי חרס והשני טהור. בשני העניינים אומרת המשנה שהולכים אחר הרוב.

בתוספתא (כלים ב"מ פ"א הל' ד-ה) התבאר יותר:

"כוורת שעשאה מן החלמא ושוליה מן הגללין – טהורה. עשאם מן הגללין ושוליה מן החלמא – הכל הולך אחר שוליים, דברי ר' נתן, רבי אומר: עד שיהא שוליים מקבלין. החלמא והגללין שטרפן זה בזה ועשה מהן כלים, אם רוב מן הטמא – טמא, אם רוב מן הטהור – טהור, מחצה על מחצה – ר' אליעזר אומר: שורפין עליהן את התרומה ואין חייבין עליהן על טומאת מקדש וקדשיו".

הווי אומר: כאשר שני החומרים התמזגו – הולכים אחר הרוב¹, וכאשר הם הולחמו זה בצד זה – הולכים אחר החלק העיקרי, שהוא השוליים (לדעת רבי נתן), או שאף צריך שהחלק שנעשה מהחומר המק"ט יהיה כלי קיבול בפני עצמו (רבי). כיו"ב נאמר שם (הל' ד) לגבי תערובת ברזל טמא בטהור: "קיתון שעשאו מן הטמא ושוליו מן הטהור – טהור,

1 ומר' אליעזר מתבאר שמחצה על מחצה נחשב כספק, וכיו"ב בתוספתא אהלות פ"ז ה"ח.

עשאו מן הטהור ושוליו מן הטמא – טמא, הכל הולך אחר המקבל¹, ועיי"ש הל' ג: "הכל הולך אחר עושה מלאכה". וזה כעין הדין ששינינו (כלים פי"ג מ"ו) לגבי תערובת עץ ומתכת, שהולכים אחרי העיקרי שבהם: "עץ המשמש את המתכת – טמא, והמתכת המשמש את העץ – טהורה".

לעומת זאת שנינו בכלים פי"ז מי"ג:

"העושה כלים מן הגדל בים וחיבר להם מן הגדל בארץ, אפילו חוט, אפילו משיחה, דבר שהוא מקבל טומאה – טמא".

מתחדש כאן שאע"פ שעור הדג ועצמותיו אינם מקבלים טומאה, אם חיבר להם מן הגדל בארץ הרי זה טמא, ומשמע – אפילו בשיעור כלשהו². כמו כן נאמר במשנה בנגעים פי"א מ"א: "ועורות הים אינן מטמאין בנגעים. חיבר להם מן הגדל בארץ, אפילו חוט אפילו משיחה, דבר שהוא מקבל טומאה – טמא" (על פרטי דין זה ראה סי' ה פרק ד).

דין החיבור בין הגדל בים לגדל בארץ נלמד בספרא (שמיני פרשתא ו,י) מדרשה מיוחדת: "מה בגד מין הגדל בארץ אף עור מין הגדל בארץ. או יכול שאני מוציא את שחיבר לו מין הגדל בארץ כל שהוא? ת"ל 'או בעור', להביא את שחיבר לו מן הגדל בארץ כל שהוא, אפילו חוט, אפילו משיחה, ובלבד שיחברנו לו כדרך חיבורו לטומאה". לפיכך נראה שזהו דין מיוחד בעור הגדל בים, שיש עליו דרשה מיוחדת, ואילו בשאר החומרים שאינם מקבלים טומאה הולכים אחרי החלק העיקרי בכמותו או במהותו. ואכן, במשנה הבאה בנגעים שם (משנה ב), לגבי תערובת צמר שראוי ושאינו ראוי לטומאת נגעים, נאמר כעין הדין בברזל: "צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה, אם רוב מן הגמלים – אינם מיטמאין בנגעים, אם רוב מן הרחלים – מיטמאים בנגעים, מחצה למחצה – מיטמאין בנגעים. וכן הפשתן והקנבוס שטרפן זה בזה".

פרק ב: התוספתא ופירושיה

בתוספתא (כלים ב"מ פ"ז ה"ד) ניתן להבין אחרת, שדין "חיבר לו מן הגדל בארץ" נאמר בכל שילוב חומרים שהאחד מקבל טומאה והשני לא, וזה לשונה:

"העושה כלים מן הגדל בים – טהורין³. חיבר להן מן הגדל בארץ כדרך שחיבורן לטומאה, אפילו כלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה, דבר שכליו מקבל טומאה –

2 באשר לסייג "דבר שהוא מקבל טומאה" נאמרו כמה פירושים: א. החומר הגדל בארץ הוא דבר המקבל טומאה (מהר"ם המובא בתוס' יו"ט נגעים פי"א מ"א). ב. רק החלק הגדל בארץ ומקבל טומאה נטמא (ר"י מסימפונט, בתוס' יו"ט שם). ג. זוהי הגדרה לאיכות החיבור, כלשון הספרא להלן: "ובלבד שיחברנו לו כדרך חיבורו לטומאה" (פיה"מ נגעים שם).

3 לפנינו: "טמאין", אך החס"ד הגיה "טהורין", וכן הוא בראב"ד שלהלן.

טמא, ודבר שאין כליו מקבל טומאה – טהור. ר' יהודה אומר: כלי ים ראויים לטומאה וטיהרום, לכשתמצא להן עלא יהו טמאין".

המשפט המודגש צריך ביאור: בתחילתו נאמר שאם חיבר לכלי הגדל בים מכל הגדל בארץ, אפילו כלי גללים וכו', טמא, מכיוון שכעת דינו כגדל ביבשה, ואילו בסיפא נאמר להיפך: "דבר שאין כליו מקבל טומאה – טהור"!

הראב"ד: כל חומר שחובר לו מן הטמא – טמא

הראב"ד (בפירושו לספרא שמיני שם, מהדרו' פרידמן עמ' תכד) הביא את התוספתא ופירשה: "וכן פירשו בתוספתא כלים פ"ז: העושה כלים מן הגדל בים טהורים, חבר להם מן הגדל בארץ כיון שחבורו [גרסה אחרת: כדרך שחבורו] לטומאה, אפילו כלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה, מדבר שכליו מקבל טומאה – טמא, ודבר שאין כליו מקבל טומאה – טהור... למדנו טעם החוט או המשיחה מפני מה הם גורמים טומאה לכלים הטהורים ואע"פ שהן בעצמן אינן בני טומאה, מפני⁴ שכל הכלים בין מן הים בין מן היבשה וכן כלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה ראויין הם לטומאה, מפני שהם חזקים ומשמשין כל תשמיש ככלי עץ או ככלי חרס, ולא טהרנו אותם אלא מגזרת הכתוב, וכשנמצא להם שום עלילה לטמא אותם בשום חיבור אנו מטמאים אותם. אבל כלי זכוכית⁵ אינן אלא מן הרוח ואין מקבלין כל תשמיש, וטמאו אותם מן הגזירה... ועל ידי עילה טהרו אותם...". משמע שהראב"ד מפרש שהמילים "אפילו כלי גללים" וכו' אינן פירוט של הדבר מן היבשה שחיבר לדבר הגדל בים, אלא מתחדש כאן שאפילו כלי גללים וכו', אם חיבר להם מדבר המקבל טומאה – טמא. ודברי רבי יהודה באים רק להסביר את טעם הדבר ואין זו דעה חולקת⁶.

4 המילים "שכל הכלים... לטומאה" חסרות במהדורות הישנות של פירוש הראב"ד, כנראה מחמת טעות 'הדומות' מ"מפני" ל"מפני", ולכן החס"ד, שראה את פירוש הראב"ד, כתב שהביא את התוספתא בלי לפרש אותה.

5 כך היה בגרסתו בהמשך דברי ר' יהודה.

6 ראה גם בדרך אחרת' שנדפסה בשולי העמוד שם, ע"פ תוספתא באחד מכתה"י של פירוש הראב"ד: "כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה, שהיו ראויים לטומאה אלא שתורה טהרה אותם, והיא טימאה אותם על ידי חיבור". וראה במהדרו' מכון אופק, עמ' קס הערה 65, שהאריך ליישב את חידושו של הראב"ד בכלי גללים בהשוואה למשניות על שילוב עץ ומתכת, אך לא נחת לדוגמאות לקמן על כלי אבן.

יש להעיר על סתירה לכאורה בראב"ד בעניין זה. בפירושו לתו"כ בתזריע (פרק יג, ט) כתב: "וקשה לי, מאי שנא עורות שבים, דחוט או משיחה מכשרתן לקבל טומאת נגעים, [נראה שחסרות כאן כמה מילים, על ההנגדה למשנה בעניין צמר רחלים וגמלים (כך שיערו במהדרו' אופק, כעת בהכנה לדפוס)] דקא בעינן רוב מצמר ופשתים? ותניא נמי בתוספתא נגעים: ששתיו סרקון וערבו צמר, שתינו צמר וערבו סרקון, אינו מטמא בנגעים; והא כתיב בהו' או בכבד פשתים! ואיכא למימר משום דבבגד גופיה לא משמע אלא צמר ופשתים כדפרט בהוא קרא, הילכך האי 'או' לא מצי לאפוקי מפשטיה, ומשום הכי

דרכים אחרות בפירוש התוספתא

האחרונים לא הכירו את פירוש הראב"ד⁷, ופירשו את התוספתא בדרכים אחרות. החסדי דוד מפרש שהרישא "אפילו כלי גללים" היא הצעת הוה-אמינא: האם אפילו חיבור כלי גללים מביא טומאה לדבר הגדל בים? – והתשובה: לא, רק דבר שכליו מקבלים טומאה (כיו"ב הציע התס"ר להגיה "אבל לא" במקום "אפילו"), ור' יהודה חולק וסובר שדי בעילה זו לטמא את הגדל בים. בהגהות הגר"א הגיה במקום "כלי גללים" "מעור המצה, מן הנייר, דבר שכליו מקבל טומאה". לפי הגהות התחדש כאן שכל חומר שכליו המקבלים מק"ט מטמא בחיבורו את עור הדגים, אפילו בהיותו פשוט, אך לא כלי גללים. ובביאור הגר"א הצעת גרסה אחרת, לפיה נחלקו תנאים בדבר: ר' יהודה מטמא אף כשחיבר כלי גללים לדבר הגדל בים, ור' מאיר תולה זאת בדבר המקבל טומאה, ושב ר' יהודה ומסביר את שיטתו שדי בעילה כלשהי; וכיו"ב הציע החזו"א (כלים סי' כג סק"ד) לפרש או להגיה⁸. במשך חכמה (ויקרא י"א, לו) מבאר שכלי המק"ט שמחובר לכלי גללים – נשאר כל אחד מהם כדינו, זה טמא וזה טהור. בסדרי טהרות (כלים קע"ב) פירש ש"אפילו כלי גללים" מבאר כיצד חיבר את הגדל בים לגדל בארץ: אפילו אם הגדל בים והגדל בארץ אינם

בעינין או רוב או מחצה. אבל עור סתמא כתיב, ומהקישא דבגד הוא דממעטינין עורות שבים, וכיון דכתיב 'או בעור' רבי ביה רחמנא אפילו ע"י חיבור משהו". כאן אומר הראב"ד שהטעם להחמיר בעורות הים הוא משום שבפשט הכתוב אף הם כלולים בטומאת נגעים, ורק ההיקש לימד אחרת. לפי טעם זה, הרי גם כלי אבנים וגללים אינם ראויים לטומאה, כי לא הוזכרו בתורה כלל. ואדרבה, לפי טעמו של הראב"ד בפרשת שמיני, שהדבר תלוי בחשיבות החומר, היינו צריכים לומר שצמר גמלים וארנבים וכו' שחיבר להם כלשהו מצמר רחלים יקבלו טומאת נגעים, ובוודאי קנבוס שחיבר לו פשתן, שהרי מבחינת תפקודו כבגד הרי זה בגד טוב, ורק מגזירת הכתוב התמעט. ושמא סובר הראב"ד שטומאת נגעים היא חידוש מיוחד ואין לך בו אלא חידושו, ולכן איננו מרבים בו מסברה אלא לפי הכתובים. וראה 'תוספות אנשי שם' נגעים פי"ב מ"ב: "נראה מכמה מקומות שכיוון דנגעים חידוש הוא בכללו לכן ראו חז"ל מה דאפשר לקיים רק מה שמפורש בכתוב".

7 הפירוש נדפס לראשונה בשנת תרכ"ב, והשורה החשובה לענייננו נדפסה לראשונה במהדו' פרידמן, תשס"ב, ראה לעיל הערה 4.

8 גם לפי גרסה זו מסתבר שאין הלכה כר' יהודה המטמא כלי ים בחיבור כלי גללים, לאור משנתנו החולקת ומצריכה דבר המקבל טומאה, וכדברי החזו"א שם. אמנם לפי הצעת הגר"א להוסיף בתוספתא את שמו של רבי מאיר לכאורה אתינן למחלוקת הרי"ף בשבת מח, א-ב ורב צמח גאון המובא שם, מה ההלכה בסתם משנה שמבואר בברייתא שהיא מר"מ נגד ר' יהודה. ברם, נראה שדעת רצ"ג לפסוק כר' יהודה רק כאשר דעתו הוזכרה במשנה, עכ"פ כדעה צדדית, ולא כשדעתו הושמטה מהמשנה לגמרי, ראה כנסת הגדולה, לשונות הרמב"ם, ביכורים פ"ד (מהדו' מכון הכתב עמ' 168), ועוד חזון למועד אי"ה.

אולם במשפט כהן סי' קכד כתב שמהרמב"ם בהל' כלים פ"א ה"ג: "חיבר מן הגדל בים עם הגדל בארץ, אפילו חוט או משיחה, אם חיברו חיבור שמישים את שניהן כאילו הן אחד לטומאה שאם נטמא זה יטמא זה הרי הכל מקבל טומאה" משמע שפירש שהבבא במשנה "דבר שהוא מקבל טומאה" עוסקת באיכות החיבור ולא בטיב הדבר המתחבר (וראה לעיל הערה 2, פירושו בנגעים), והרמב"ם פירש כך משום שדעתו כר' יהודה בתוספתא, שאפילו כאשר החיבור מהגדל בארץ הוא מדבר שאינו מק"ט הרי זה טמא.

צמודים זה לזה, אלא מחוברים ע"י אמצעי כגון כלי גללים וכו', מכיוון שהדבר הגדל בארץ שהתחבר הוא ממה שכליו מקבלים טומאה - הרי זה טמא. ודברי ר' יהודה הם ביאור לסברת ת"ק, שמאחר שכלי הים ואויים לטומאה טימאום בעילה כלשהי, אפילו כשהתחברו באמצעות כלי גללים וכו"ב. על פי פירושים אלו אין מקור בתוספתא לטמא כלי גללים שחיבר להם מעט מדבר המקבל טומאה.

הקושי ניכר בכל הפירושים, אך גם פירוש הראב"ד אינו נמלט מן הדוחק, שכן לפיו המילים "אפילו כלי גללים" וכו' נמצאות באמצע המשפט, והיה עדיף לומר לבסוף "וכן כלי גללים" וכו'. ועוד, שמלשון "אפילו" מבואר, לפי פירושו, שיש רבותא בכלים אלו יותר מאשר בכלי הים, ואם כן מדוע ר' יהודה, שבא לנמק את הדין, מזכיר רק את כלי הים? לכן נלע"ד שפירוש הסד"ט נוח יותר בלשון מאשר פירוש הראב"ד. בנוסף לכך, התוספתא הנ"ל על חלמא וגללים, שהולכת אחר החלק העיקרי, מלמדת כדעת האחרונים שלא התחדש כאן שחיבור כלשהו של כלי גללים עם חומר אחר מטמא.

פרק ג: שיטות הראשונים

ראשונים שנקטו בשיטת הראב"ד

כדעת הראב"ד משמע גם במהר"ם (מובא בתוס' יו"ט בכלים פי"ז מט"ו), שמפרש את "העושה כלי קיבול מכל מקום טמא": "ליקט מכל מקום, מן הטמאים ומן הטהורים, ועשהו כלי אחד - טמא, והיינו הא דתנן לעיל: העושה כלי מן הגדל בים וחיבר להן מן הגדל בארץ כו'... ועוד נראה דאפילו עשה מן הטהור ומן הטמא, כגון מן עור חיה שבים שהוא טהור וחיבר עמו עור אחר המקבל טומאה, אם יחדו למשכב ומושב מצטרף לטמא משכב ומושב... וכן העושה כיס מעור המצה, שהוא טמא כשעשה בו מלאכה כדפירשתי, ומן הנייר, שהוא טהור - טמא". ממשפט הפתיחה שלו משתמע שבכל חומר טהור נוהג דין זה שחיבור לחומר טמא מטמאו. כך משמע גם מפירושו לסיפא, "העושה כיס מעור המצה ומן הנייר", שמדובר בשילוב של שני החומרים. נראה שלדעתו הנייר הוא חומר שאינו ראוי לטומאה כלל אפילו בהיותו מקבל¹⁰, ואעפ"כ הוא טמא בשילובו עם העור¹¹.

9 נראה שזו גרסתו, וכן הוא בכל כתיב"י ובמשנה שבפיה"מ לרמב"ם ובהלכות ס"ת מגזי מצרים' עמ' 14, ולא כמו לפנינו במשניות: "מן הנייר". ובשושנים לדוד סבר שהוא מפרש "מן הנייר" כמו "ומן הנייר".

10 לסיבות אפשריות לכך ראה סי' ז הערה 40.

11 ומלשונו "מצטרף" מבואר שאע"פ שאין בדבר הגדל בארץ כשיעור, חיבור הגדל בים משלים את שיעורו. לכאורה הדברים סותרים למובא בתוס' יו"ט (נגעים פי"א מ"א) בשם המהר"ם שיעור הים שחיבר לו מן הגדל בארץ מקבל טומאה רק אם יש בגדל בארץ שיעור הראוי לקבל טומאה, וראה סי' ה הערה 94.

כמו כן משמע מתשובת רבי משה עזריאל המובאת בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (מהדו' מכוון ירושלים ח"ב סי' רז, עמ' תרצה-תרצו), שהצריך להטביל גביע של עץ שרגלו מכסף, ואחד מנימוקיו: "ותנן נמי במסכת כלים פ"ז העושה כלים מן הגדל בים טהור, ואם חבר להם מן הגדל בארץ אפילו חוט אפילו משיחה דבר שהוא מקבל טומאה טמא, אלמא לא אזלינן בתר העיקר. ובת"כ בפרשת ויהי ביום השמיני ובפרשת תזריע יליף מקרא"¹². מבואר שהבין שאין זה דין ייחודי בדבר הגדל בים, אלא נכון לכל חומר, אפילו בשילוב מתכת ועץ; וזה חידוש גדול, שקשה ליישבו עם המשנה בכלים פ"ג מ"ו הנ"ל: "המתכת המשמש את העץ טהורה".

בראבי"ה (תשובות וביאורי סוגיות, סי' אלף כו) מופיע מו"מ בין רבי אליעזר הלוי לבין אביו, רבי יואל, על הסתירה בין המשנה ההולכת בברזל אחר הרוב לבין המשנה על חיבור הגדל בים עם הגדל בארץ. ר' אליעזר הציע לתרץ שיש חילוק בין חומר שאינו ניכר, ובטל ברוב, לבין חומר שנמצא בעין, כמו חוט ומשיחה. לעומתו ר' יואל העלה אפשרות שזוהי גזירת הכתוב מיוחדת בדבר הגדל בים שלא ללכת אחר הרוב. אח"כ הביא את פירוש ריבמ"ץ (המובא גם בתוס' יו"ט בנגעים) שבחיבור עורות מן הגדל בים ובארץ יש טומאה רק כאשר הנגע נמצא בחלק הגדל בארץ, אלא שהוא מושך אחריו לטומאה ושריפה גם את הגדל בים (ור' יואל נדחק לפרש לפ"ז את "אפילו חוט אפילו משיחה" כתיאור לצורת החיבור בין העורות). ומסקנתו לבסוף כדברי בנו, לחלק בין תערובת ניכרת לשאינה ניכרת. לשונו שם: "וגזירת הכתוב הוא ולא אזלינן בתר רובא. ואיכא למימר טעמא כדקאמרת הואיל שאינו מעורב יפה". יש מקום להסתפק בכוונתו, האם הסיפא של דבריו היא טעמא דקרא לגזירת הכתוב מיוחדת בגדל בים דווקא, או שזהו טעם חלופי, שבאופן כללי אין הולכים אחר הרוב בתערובת טמא וטהור. וממהלך דבריו בהמשך משמע יותר כצד השני, שזהו דין כללי ולא מיוחד לדבר הגדל בים, עיי"ש בדוגמאות מתמורה וכלאיים¹³.

12 יש אי בהירות בזהות הכותב, שכן התשובה מסיימת: "ויותר רציתי להאריך, אלא היום קצר ונכנס החג... משה עזריאל", ואחרי חתימת שמו מופיע: "ועוד תנן במסכת כלים פ"ז... ותנן נמי במסכת כלים פ"ז... וכיון שהוכחתי שהוא טמא אז יש להטביל הכל... והרבה האריך", ונראה שהכל מדברי ר' משה עזריאל, שהמשיך במכתבו כשהתאפשר לו, כמשתמע מ"שהוכחתי" (אע"פ שגם בקטעים שאחרי החתימה יש הוכחה לטומאת הגביע, עיקר ההוכחה היא בתשובה הארוכה שקדמה לחתימה).

13 רבנו יואל מוכיח שמיעוט ניכר אינו בטל מהתוספתא בכלאיים פ"ה הי"ב: "צמר הגמלים וצמר הרחלים, במה דברים אמורים? בזמן שטרפן זה בזה והביא פשתן ביניהן וטרף, אבל העושה חלוק של צמר הגמלים כולו וכולו צמר הארנבים, וארג בו חוט אחד של צמר בצד זה וחוט אחר של פשתן - אסור". ובתמורה לד ע"א: "האורג מלא הסיט... משער הנזיר ופטר חמור בשק - ידלק השק... ליבטל שק ברובא! אמר רב פפא: בציפורתא".

על ראיות אלה יש להשיב: בשעטנו איננו צריכים להגדיר שכל הבגד הוא צמר ופשתים, ודיינו אם נאמר שהתורה או חכמים אסרו ללבוש בגד שיש בו צמר ופשתים יחדיו (ועיין שו"ע יו"ד סי' רצט סעיף א-ב, ובהרחבה בשערי ישר ש"ג פ"כ). כמו כן בתמורה, כדי לאסור את ההנאה מהשק דיינו שנגדיר ששער הנזיר לא בטל, ולא שכל השק הפך לאיסור (ועיין מ"מ הל' מטמאי מו"מ פ"א הי"ד, שדן האם ה"ציפורתא" בטלה

לפי כל הראשונים הללו נראה שאין הבדל בין דבר הגדל בים לבין תערובת אחרת של טהור בטמא, ובכולם הדין שווה, שדי בחוט אחד הניכר בפני עצמו להביא את כל הכלי לידי קבלת טומאה.

בשו"ת הרי"ד (סי' יז) נשאל גם הוא על סתירת המשניות, והשיב: "מה דומין זה לזה? ברזל טמא בללו ועירבו עם ברזל טהור, ואין בו ברזל טמא שיעמוד לבדו בלי תערובת כלל, והילכך בטל ברוב ברזל טהור, כדתנן גבי כלאים בצמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה. אבל זה שחיבר להן מין הגדל בארץ שהוא עומד לבדו – חשוב לקבל טומאה, וכל הכלי העשוי מן הגדל בים הוי חשוב יד לההוא דגדל בארץ ובטל אצלו והכל טמא". מדבריו בסיום שהגדל בים אינו אלא יד משמע שהדבר הגדל בארץ צריך להיות בשיעור הראוי לקבל טומאה, ולא כדברי הראב"ד וסיעתו שדי בחוט אחד כדי להביא את הגדל בים לידי טומאה. מצד שני, גם הוא לא תירץ שזהו דין מיוחד בדבר הגדל בים, על פי הספרא שהביא, ומשמע לכאורה שהוא מודה לדבריהם שזהו דין כללי¹⁴. ויש לדחות, שאמנם יש חידוש מיוחד בחיבור דבר הגדל בים, שאם בדבר הגדל בארץ יש כשיעור – הולכים אחריו לטמא אע"פ שהוא מיעוט הכלי, ואעפ"כ הרי"ד לא תירץ כך, משום שלדעתו גם בדבר הגדל בים נוהג הדין שנאמר בברזל, שכאשר מיזג חומרים מן הים ומן הארץ, והגדל בארץ אינו ניכר בפ"ע, הולכים אחר הרוב; ונראה שזוהי שיטת המשנה למלך¹⁵.

שיטת הרמב"ם והאחרונים

הרמב"ם בהל' כלים פ"א ה"ג פוסק:

"כלים העשויין מעצמות חיה שבים ומעורה טהורים, וכל שבים טהור ואין מקבל טומאה מן הטומאות ולא טומאת מדרס... חיבר מן הגדל בים עם הגדל בארץ, אפילו חוט או משיחה, אם חיברו חיבור שמשים את שניהן כאילו הן אחד לטומאה, שאם נטמא זה יטמא זה – הרי הכל מקבל טומאה".

ובהל' ו:

"כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה טהורין לעולם, ואין מקבלין טומאה מן הטומאות ולא טומאת מדרס, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, בין פשוטיהן בין מקבליהן".

מדאורייתא). לעומת זאת בטומאה, אם אין בחומר המקבל טומאה כשיעור נמצא שאנו באים לתת הגדרה לכלל הכלי על פי חלק קטן ממנו, וזהו חידוש גדול.

14 הדבר מתאים במיוחד לפי שיטתו המצמצמת את החידוש בדבר הגדל בים, שאינו נטמא אלא אם כן יש בדבר הגדל בארץ כשיעור ואז הגדל בים נעשה לו יד. הלכה זו מובנת יותר מסברה מאשר השיטה שאפילו חוט כלשהו גורר את הדבר הגדל בים לטומאה, וממילא מובן יותר שזו אכן הלכה כללית.

15 המל"מ הל' כלים פ"א ה"ג, בסופו, הסתפק בדין צמר מן הארץ ומן הים שטרפם זה בזה, ונראה מדבריו שפשיטא ליה שאם הצמר הגדל בארץ אינו ניכר הולכים אחר הרוב, והספק הוא מפני שמבחינה מעשית הצמר הגדל בארץ ניכר אפילו במיעוטו.

מסידור הדברים משמע שדין חיבור עם הדבר המקבל טומאה הוא ייחודי לדבר הגדל בים, ואילו כלי גללים וכיו"ב טהורים אף באופן זה¹⁶. וכך ביאר ה'דעת יוסף' (כלים, מערכה קמ דף קז,ב) בשיטת הרמב"ם.

בשיטה זו נקטו בפשטות כמה אחרונים. בתפא"י בכלים פי"ז מי"ג: "כיון שעכ"פ החוט והמשיחה הוא ממין המק"ט, להכי כשמחבריין כשנטמא אחד נטמא חבירו. ולא דמי למתכת המשמש לעץ דטהור כפי"ג מ"ו, שאני הכא דרביא קרא מאו עור", וראה בהרחבה בפירושו לנגעים פי"א מ"ז, בועז אות ז. החסדי דוד (כלים ב"מ פ"ז ה"ה) דן על כלי מעצמות העוף שחיבר לו מן הגדל בארץ, שלפי התוספתא שם די בחיבור חוט ומשיחה לטמאו ואילו הרמב"ם השמיט זאת, וכתב שלפי הרמב"ם שהדין המיוחד של עור הדג לא נאמר בעור העוף הדין הוא ללכת אחרי עיקר הכלי, כמו בשילוב מתכת ועץ. בסדרי טהרות (כלים קעה,א ד"ה פרט) כתב שבכלי גללים וכו', וכן בעצמות העוף אלמלא החידוש שדינו כעצמות הדג, הולכים אחר עיקר הכלי. כמו כן כתב בשו"ת מהרש"ם (ה"ב סי' רכד אות כד; והשיג על הגאון מלבוב, בעל השואל ומשיב, שלדעתו גם בדבר הגדל בים צריך שהגדל בארץ יהיה עיקר)¹⁷.

החזו"א (כלים סי' כג סקי"א) הסיק ג"כ שזהו דין מיוחד בעור הים, אבל תמה מה המקור בתורה לדין זה בעצמות, שהרי עצמות הדג לא התמעטו מהפסוק המקיש עור לבגד אלא מ"מעשה עזים" (במדבר לא,כ). ולפי דברי התוספתא יש לתרץ קושייתו, שחכמים למדו מסברה להשוות את העצמות לעור, מאחר שטהרת דבר הגדל בים, וכן העוף שאינו "גדל ביבשה" אלא באוויר (ראה סי' ה עמ' 217), היא חידוש שיש לצמצמו.

16 את הדין שבתערובת כלי גללים וטיט הולכים אחר הרוב כתב הרמב"ם במקום צדדי (פי"ב ה"ד), בין דיני טומאה ישנה, כפי שנקבע במשנה, ואף לא כתב שבמחצה על מחצה טמא.

17 דעת המשא"ח בעניין זה לא נתבררה לי. בכלים פי"ז מי"ג דן המשא"ח על ספקו של המל"מ הנ"ל לגבי הטורף צמר הגדל בים ובארץ זה בזה, וכתב שהדבר פשוט שאם הצמר מן הארץ ניכר אינו בטל, "ואמאי נימא דיש חילוק בזה בגדל בים לשאר מילי?", ומשמע לכאורה שר"ל שדין זה שכל מה שניכר אינו בטל ואף גורר את הכל לטומאה נוהג בכל תערובת טהור וטמא. ושמא כוונתו לומר שמאחר שהתחדש בדין דבר הגדל בים שאפילו כלשהו מן הגדל בארץ גורם לו טומאה ממילא פשוט שגם באופן זה שטורף הרי זה מטמא כשהוא ניכר, כי בגדל בים התחדש שכל מה שאינו בטל גורם טומאה לכל, ולמה נאמר שיש חילוק בהלכות ביטול בין גדל בים לבין שאר דיני ביטול. ובנגעים פי"א מ"א כתב: "ואני תמה על זה, איך אפשר לומר דבר שבים משלים השיעור, ובהדיא תנן פכ"ז דכלים מ"ג... שהגרוע אינו משלים שיעור החשוב... וצ"ל שאני הכא דגלי קרא או בעור", הרי שזהו דין מיוחד.

פרק ד: ראיות לשיטת הרמב"ם

מצאנו כמה דוגמאות לכלים העשויים משילוב אבן ועץ, או אבן ומתכת, שאינם טמאים אלא אם כן החומר המקבל טומאה, העץ או המתכת, הוא חלק עיקרי וחשוב בכלי.

א. ספסל עץ ואבן

בכלים פכ"ב מ"י: "ספסלין שבמרחץ ושתי רגליו של עץ – טמא; אחת של עץ ואחת של אבן – טהור". ובתוספתא (כלים ב"ב פ"א הי"ד) התבאר: "זה הכלל: כל שניטל ואין רגליו ניטלות עמו, בין של עץ בין של אבן טהור; וכל שניטל ורגליו ניטלות עמו, של עץ – טמא [כצ"ל, כגרת הר"ש שם] ושל אבן – טהור". פירוש (על פי הגר"א): התוספתא מוסבת על הרישא של המשנה, ומבארת שדיברה בספסל שהרגליים מחוברות לו, אבל כשאין מחוברות לו הרי זה טהור בכל אופן. מכאן שהסיפא במשנה, "אחת של עץ ואחת של אבן – טהור", עוסקת גם בספסל שרגליו מחוברות לו.

ממה עשוי הספסל עצמו? הרמב"ם והרע"ב מפרשים שהספסל של אבן, ונמצא לפי זה שכאשר יש לו רגלי עץ הן גורמות לו טומאה; אלא שפירשו ש"טמא" מוסב על הרגליים בלבד, ולא על הספסל עצמו, וכנראה פירשו שהמשנה עוסקת בספסל שאינו מחובר לרגליו (רש"ש), וצ"ע כיצד הדבר מתיישב עם התוספתא. התפא"י והמשא"ח פירשו גם הם שהספסל של אבן, אלא שהרגליים מחוברות לו, וכאשר שתיהן של עץ הרי זה טמא כי הרגליים הם מעיקר הכלי, ואילו כאשר אחת של אבן טהור כי יש אפשרות לשבת על הספסל גם ללא רגל העץ, כגון שישעין אותו על משהו. נמצא, לפי זה, שספסל שיש בו תערובת עץ ואבן מקבל טומאה בתנאי שחלק העץ חיוני בו.

בר"ש משמע שמדובר בספסל של עץ, ואעפ"כ הוא טהור כאשר יש לו רגל אחת של אבן. הרא"ש התחבט בטעמו של דבר, שהרי לכאורה לא גרע מעץ פשוט המונח על גבי קרקע ומיועד לשכיבה. וביאר בסד"ט (רדב"י) שאכן אם מדובר בספסל בגובה טפח, הטמא גם בלא רגליים (פכ"ב מ"ג), הרי זה טמא, אלא שכאן מדובר בשאינו גבוה טפח, וכאשר רגלו האחת של אבן אנו דנים אותו כאילו רגל זו חסרה, ולכן טהור. לפי פירוש זה יוצאת מכאן קולא גדולה: די בכך שהאבן חיונית לשימוש הספסל כדי לטהר אותו, אע"פ שהיא מיעוט. וכך משמע מפסק הרמב"ם (הל' כלים פ"ה הי"ב): "הספסלין שבפונדקיות ושל מלמדי תינוקות... קבע בהן רגלים במסמר – מקבלין טומאה. זה הכלל: כל שניטל ואין רגליו ניטלות עמו – טהור, וכל שניטל ורגליו ניטלות עמו – אם היו כולן של עץ או עצם – מקבל טומאה, היתה אחת מרגליו של אבן – אינו מקבל טומאה". וכ"כ הגר"ח (חידושי הגר"ח השלם סי' שצד), שמכאן יש ללמוד שצריך שכל הכלי יהיה מחומר המק"ט¹⁸.

על כל פנים, הכל מודים שספסל שעיקרו אבן, וחובר לו עץ שניתן להשתמש בספסל גם בלעדיו, העץ אינו גורם טומאה לספסל. מכאן שהדין שחיבור כלשהו גורם טומאה הוא חומרא מיוחדת בדבר הגדל בים¹⁹.

ב. חוט פשתן וחוליות אבן

בכלים פ"א מ"ח: "קטלה שחוליות שלה של מתכות בחוט של פשתן או של צמר, נפסק החוט – החוליות טמאות, שכל אחת ואחת כלי בפני עצמה. חוט של מתכות וחוליות של אבנים טובות ומרגליות ושל זכוכית, נשתברו החוליות והחוט בפני עצמו קיים – טמא". משמע שכאשר החוט מפשתן או צמר והחוליות של אבנים טובות הרי זה טהור, וכ"כ ה"ר"ש להדיא: "בחוט של פשתן וחוליות של מרגליות, כיון דחוט לאו בר קבולי טומאה – משום מרגליות לא נחתא ליה טומאה, דה"ל כלי אבנים". מכאן שחיבור הפשתן לאבן לא מטמא אותה²⁰. בחידושי מהרי"ח ובמשא"ח דקדקו מהמשנה יתירה מזו, שאפילו חוט של מתכת וחוליות של אבנים הרי זה טהור, כי החוט טפל ומשמש לאבנים, ורק כשנשתברו החוליות טימאה המשנה את החוט העומד בפני עצמו. מכאן שחיבור המתכת לאבן לא גורם טומאה לאבן.

ג. אבן השעות

אבן השעות, שיש בה מסמר של ברזל, טהורה (כלים פ"ב מ"ד ועדויות פ"ג מ"ח). אף כאן שילוב אבן וברזל, והברזל אינו גורם טומאה לאבן²¹.

19 לכאורה היה מקום לדחות ראייה זו: החזו"א (כלים ט"ו כו סק"ח) מבאר את הקולא הגדולה בשיטת ה"ר"ש, שאמנם בדרך כלל בתערובת טמא וטהור אם החלק הטמא עושה את המלאכה הרי זה טמא, אבל בטומאת מדרס יש קולא מיוחדת, שכשם שצריך שהכלי יהיה מיוחד למדרס כך גם החומר שממנו נעשה צריך להיות ראוי לטומאת מדרס, והחלק שאינו ראוי נחשב כאינו מיוחד למדרס. לפי זה אפשר לומר שכבר אין ממשנה זו הוכחה שדין "חיבר לו כלשהו" מוגבל רק לדבר הגדל בים, כי יש לומר שמדרס שאני. ברם, מן המשנה "אפילו חוט אפילו משיחה" משמע להדיא שמדובר אפילו בבגדים, כדברי הרמב"ם בהל' כלים פ"א ה"ג, והרי הם טמאים מדרס ואעפ"כ נאמר בהם דין "חיבר כלשהו". על כרחנו דין "חיבר כלשהו" לא נאמר בחיבור עץ ואבן.

בספר 'ארץ חיים' על כלים (ס"י ק"ג) דחה את הראיה באופן מיוחד: מאחר שבמרחץ יש רצפת אבן, רגלי האבן מחשיכים את הספסל כחלק מהבניין, אע"פ שהספסל מיטלטל. ואם כנים הדברים, אין להוכיח ממנו דבר לטומאת כלים מחומר מעורב. לענ"ד קשה לקבל סברה זאת, ומצאנו ששוקת העשויה אבן נחשבת ככלי לעניין קידוש מי חטאת (פרה פ"ה מ"ח), ולא חילקו היכן היא מונחת.

20 אלא שאפשר לתלות זאת בכך שאפילו אם הפשתן יחשיב את האבן כמותו סוף סוף אין זה אלא כחוט עבה, שאינו מקבל טומאה.

21 רבי צדוק שם מטמא את המסמר, וראה במשא"ח בכלים שם פירושים שונים לדעתו, שהמשותף להם הוא שבוודאי האבן עצמה טהורה גם בהיותה מחוברת למסמר, אלא שלדעתו המסמר אינו טפל.

סיכום ומסקנה

לגבי דבר הגדל בים שנינו שחיבור כלשהו מן הגדל בארץ גורר אותו לטומאה. מהתוספתא על פי פירוש הראב"ד עולה חידוש גדול, שדין זה נוהג גם בכלי אבנים וכלי גללים וכלי אדמה, וכל חיבור מדבר המקבל טומאה גורר אותם לטומאה. שיטה זו משתמעת מראשונים נוספים. יש פירושים אחרים בתוספתא, לפיהם אין ממנה ראייה לחידוש זה. אכן, כמה אחרונים נקטו שדין חיבור כלשהו הוא הלכה ייחודית בדבר הגדל בים, ואילו בעלמא בתערובת חומר המקבל טומאה עם חומר טהור הולכים אחרי החומר העיקרי, בכמותו או בשימושו באותו כלי. כך משמע גם ברמב"ם, ויש כמה ראיות לדין זה מכלים שבהם האבן מעורבת עם מתכת או עץ והם טהורים. לפיכך נלע"ד להסיק להלכה כשיטת האחרונים, שבתערובת חומר טמא וטהור הולכים אחר העיקר.